

термін лат. *rana (ranula) linguae*⁴ із дослівним значенням «жаб(к)а язика». Можна зауважити, що і англ. *frog*, і лат. *rana* є синонімами не рос. *жаба*, а рос. *лягушка*, тобто позначають істоту не з бородавчатою, а, навпаки, з гладенькою шкірою. Проте істотнішим, до того ж у ширшому методологічному розумінні, тут видається те, що використання в етимологічному дослідженні народної номенклатури, і, як паралелей до неї, наукової термінології зайвий раз дає підставу порушити питання про необхідність спеціального вивчення походження цієї останньої, причому йдеться про етимологію не лише кореневу і навіть історико-дериваційну (як правило, вони тут цілком прозорі), а й ширшу, яка б з'ясувала конкретні зовнішньо- і внутрішньомовні обставини виникнення науково-номенклатурних одиниць (адже творяться вони не стихійно, а свідомо, цілеспрямовано і, так би мовити, «одноразово»), у

тому числі і з огляду на можливий вплив народно-номенклатурних моделей номінації.

Інформативності монографії значно сприяло б включення до її апарату лексичного покажчика; можливо, він і з'явиться в подальших виданнях цієї праці, на які вона заслуговує.

Отже, можемо стверджувати, що книга О. Л. Березович має непересічну наукову вартість. Вона відзначається не лише ретельним, навіть скрупульозним аналізом теоретико-методологічної проблематики і мовного фактичного матеріалу, а й потужною смисловою зарядженістю, даючи уявлення про те, де в царині етнолінгвістичних пошуків пролягає межа між відомим і невідомим, і де саме слід шукати ці «білі плями». Побажаймо ж авторці успіхів і в її нових пошуках.

Т. ЧЕРНИЦЬ,
С. С. ЄРМОЛЕНКО

⁴ Пор. аналогічну аргументацію в кн.: Этымалогічны слоўнік беларускай мовы.— Мінск, 1985.— С. 190.

Бацевич Ф. С.

ФІЛОСОФІЯ МОВИ : ІСТОРІЯ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИХ УЧЕНЬ : Підручник

К. : ВЦ «Академія», 2008. — 240 с.

Найзлюбленішою проблемою української національної освіти та науки є добротні сучасні підручники, написані державною мовою — такі, що відповідають сучасним світовим стандартам, основним принципам дидактики, відображають національні традиції, адже якісні підручники і навчальні посібники — дзеркало сучасної науки, запорука її розвитку.

Підготовка вищівського підручника — складне завдання, що потребує від автора врахування низки принципів, а саме науковості, доступності, ілюстративності, міжпредметного зв'язку, зв'язок із життям тощо. Сучасний підручник може бути якісним тільки за умови, якщо його автор добре знає того, кому адресована його праця, він знає проблеми, що виникають при засвоєнні необхідного матеріалу. Саме таким автором є Ф. Бацевич, який має чималий досвід роботи зі студентською аудиторією. Вже багато років він читає у Львівському національному університеті ім. Івана Франка курси із «За-

гального мовознавства», «Філософії мови», тому рецензований підручник — плід багатолітньої праці.

Ця книга ілюструє поступ лінгвофілософської думки. Ф. Бацевич слушно зазначає, що «історія філософії мови існує у вигляді розрізнених, а часто й несумісних один з одним роздумів з цього приводу» (с. 7), ось чому назріла необхідність узагальнити й систематизувати напрацьоване.

Під час фахової підготовки філологів та філософів курс «Філософії мови» є необхідною складовою частиною для вишколу спеціалістів зазначеного профілю. Рецензований підручник є першим в Україні підручником з «Філософії мови», а тому він зацікавить усіх, хто вивчає лінгвофілософію і вдосконалює свої знання в цій сфері.

Підручник складається з чотирьох розділів, короткого термінологічного словника та списку літератури.

Слід зазначити, що, як правило, підручники мають традиційну структуру, куди вхо-

дять такий компонент, як Вступ чи Передмова: перші слова — це «заспів». Вони задають тон, у них одразу ж виявляється характер і стиль усього мовлення. Інколи подають і Заключення чи Післямову, що цілком логічно для навчально-наукової літератури. Такий підхід відображає вишівську програму курсу. На жаль, ці складники в рецензованому підручнику відсутні.

Зміст не повністю відображає наявну структуру підручника: вказуються лише розділи та підрозділи, але в межах підрозділів автор виокремлює параграфи та пункти, які не зафіксовані у змісті. Це передусім стосується другого розділу. Наприклад, у першому підрозділі другого розділу в межах першого параграфа міститься ще чотири пункти. Відображення всіх виокремлених складових частин тексту в змісті сприяло б кращій орієнтації читачів.

Кожний розділ завершується низкою запитань і завдань, які, на наш погляд, дещо нерівномірно репрезентують розділи (їхня кількість коливається від 11 до 47), крім того, вони могли б бути сформульовані для окремих розділів докладніше, завдання можна було більше урізноманітнити, наприклад, урахувати інформацію щодо окремих персоналій, наукових шкіл, гуртків, зважити на дати тощо. Проте сам факт уведення в підручник запитань і завдань, виконання яких дає змогу зосередитися на найбільш проблемних питаннях дисципліни, допомагає зробити тому, хто навчається, власні висновки, заслуговує на схвалення. Розділ перший містить 11 запитань і завдань, другий — 38, третій — 47, четвертий — 14.

Перший розділ складається з семи параграфів: 1. Мова, модули її існування і функції. Наука про мову наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. 2. Образи мови у науці наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. 3. Мова як об'єкт філософських досліджень. 4. Сутність філософії мови. Представлення сутності у науково зорієнтованій філософії мови. 5. Філософія мови і інші напрями дослідження мови, що спираються на філософію. 6. Філософія мови як навчальна дисципліна. Основні поняття і категорії філософії мови.

На наш погляд, назва першого розділу («Філософія і мова») і номінації його складників не зовсім удали сформульовані, зокрема з огляду на стилістику (використання складнопідрядних речень для номінації, деяка непослідовність викладу, порушення норм ефонії, що простежується і далі в тексті). Дослідник об'єднує в цьому розділі дві проблеми, які слід було, очевидно, розділити. З одного боку, логічно розглянуто статус філософії мови як навчальної дисципліни, основні її поняття та категорії, її інтердисциплінарний характер. Цей матеріал варто

було подати на початку, у вступній частині, а далі схарактеризувати сучасний стан розвитку науки про мову, образи мови, як це зробив автор у перших підрозділах.

Перераховуючи «спектри значень мови» вчений дещо порушує основи класифікації: чи можуть в один синонімічний ряд входити вирази «мова очей», «мова рук», «мова парфумів», «мова квітів», «мова образів», «мова символів» і «мова закоханих», яка описана в науковій літературі (пор. працю Р. Барта). Тут маємо протиставлення вербальної мови невербальній, хоча, звичайно, усі ці вирази є метафоричними. Сьогодні, як відомо, активувалися дослідження мовлення окремих груп людей, яких об'єднують соціальні чи психологічні чинники (вік, стать, професія і т. п.).

Цілком слушно, починаючи виклад матеріалу, Ф. Бацевич наголошує на тому, що найважливішими поняттями лінгвістики є мова і мовлення. Однак не можемо цілком погодитися з автором підручника стосовно думки про те, що комунікацію слід розглядати в її відношенні до мови і мовлення, як третій рівноправний з попередніми модус мови (с. 9). Зазначена теза розвивається й далі в тексті при огляді концепції Ф. де Соссюра, але й Соссюр не розглядає мову, мовлення і мовленнєву діяльність як поняття одного порядку: мовленнєва діяльність посідає окреме місце в його концепції і репрезентується як конкретна реалізація мовлення.

Ф. Бацевич справедливо акцентує увагу реципієнтів на тому, що основною ознакою проблемної ситуації в лінгвістиці другої половини ХХ — поч. ХХІ ст. є динамізація мови як об'єкта дослідження та антропоцентричне її сприйняття й вивчення, що сьогодні відбувається зародження комунікативної (дискурсивної) етики, політики, теорії та практики господарства і навіть комунікативної філософії, тобто комунікативний аспект проектується на різні об'єкти науки, а не лише на мову, у науці домінує комунікативна парадигма, простежується поворот у філософії до вивчення живих мов. У межах аналітичної філософії набирає силу тенденція руху думки від філософії мови до філософії свідомості. Автор підручника зосереджує увагу читачів на трьох гілках філософії мови — семантиці, синтактиці, прагматиці, зазначаючи, що мовленнєво-комунікативна діяльність є конститутивною і щодо цілераціональної діяльності, і щодо пізнання об'єктивного світу, а одним із головних завдань філософії є дослідження «універсальної прагматики» (с. 10). Констатується, що увага науковців сьогодні концентрується на підготовці «підвалин комунікативних практик», на дослідженні прагматичних (соціально-психологічних, контекстних та ситуативних)

чинників уживання мови, що «лінгвістична прагматика керується принципами динамічного підходу до мови, методологічною основою якого є ідея діяльності» (с. 10), особливої уваги заслуговують питання, пов'язані з динамічною теорією тексту, зародженням дискурсивного аналізу і теорії дискурсу загалом, комунікативним синтаксисом, теорією й типологією мовлення. Дослідник обґрунтовує завдання лінгвістичної прагматики, описує специфіку канонів комунікації. Схарактеризовано і комунікативну лінгвістику як актуальний напрям філософії мови, зокрема підкреслюється, що функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності. У зв'язку з цим набуває розвитку концептуальна семантика, а граматику досліджується в ракурсі когнітивної лінгвістики, що «вивчає проблеми мови як загального когнітивного механізму репрезентації та трансформування найрізноманітнішої інформації з використанням специфічних (мовних) знаків» (с. 11). Тут докладно йдеться і про «дискурсивний переворот», «другу когнітивну революцію», основні функції мови, інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці. Докладніше це висвітлено в третьому розділі підручника. Образи мови подано за концепцією Ю. Степанова: 1) мова як мова індивіда (увага зосереджується на мовленні); 2) мова як член сім'ї мов (популярні стають порівняльно-історичне мовознавство і компаративістика); 3) мова як структура, бінарна за своїм характером; 4) мова як система (її складниками є морфеми, лексеми, синтаксеми тощо, а основними зв'язками виступають парадигматичні, синтагматичні, епідигматичні; структура єдина для мов, а система завжди ідіоетнічна); 5) мова як тип і характер (аналізується праця В. Матезіуса «Про лінгвістичну характерологію» (1928), вказуються особливості англійської мови — суб'єктивізм, домінування одного й того самого підмета, що найбільш актуально за певної ситуації, значна кількість пасивних конструкцій); 6) «комп'ютерна революція» і комп'ютерний підхід до мови (увагу зосереджено на постулатах учення Н. Хомського щодо генеративної лінгвістики, породжувальної граматики — «маніфестація граматики мови як формального об'єкта, якому притаманна психологічна реальність у житті людини» (с. 15), характерним є впровадження в обіг терміна «комунікативна компетенція»); 7) інтерпретаційний образ мови (аналізується концепція Г.-П. Грайса, пор. основний її постулат: «Ми розуміємо значення висловлення лише тому, що воно адресоване нам»); 8) мова як теорія мовної дії (теорія «мовної дії», «мовної компетенції», «мовленневих актів», що передусім пов'язана з працями Дж. Остіна); 9) мова як

простір думки і «оселя людського духу» (характеристика концепції М. Гайдеггера, когнітологічний підхід до вивчення мови). У другому підрозділі першого розділу, як бачимо, міститься об'ємна, але разом з тим стисла інформація про методологічні засади лінгвістики. Шостий образ мови слід було номінувати чіткіше, бо в цьому випадку вказано на підхід, а не на образ. Доцільно було б використати працю Т. З. Черданцевої «Мова та її образи» (М., 1977). Далі автор підручника з'ясовує причини того, чому філософи звертаються до вивчення мови, наголошуючи на тому, що цьому факту особливо сприяв когнітивний підхід, розгляд мови з функціонально-комунікативних та культурно-етнографічних позицій. Ф. Бацевич окреслює коло питань, які вивчає філософія мови, слухно зазначаючи, що статус її на сьогодні ще не визначений, указує на відмінність між філософією мови і лінгвістичною філософією, перераховує філософські проблеми мовознавства, наголошує на тому, що філософію мови не можна ототожнювати з лінгвістичною філософією, філософією лінгвістики і загальним мовознавством. На думку Ф. Бацевича, філософія мови — це наука, «що вивчає проблеми значення, правил, репрезентації, засвоєння мови тощо» (с. 20), у «Короткому термінологічному словничку» пропонується більш точне визначення, пор.: «Філософія мови — сфера гуманітарних досліджень, скерованих на вивчення сутності й природи живої людської мови, її взаємозв'язків з буттям (реальністю, дійсністю, світом), свідомістю, мисленням, а також сфера власне теоретико-методологічного знання, що охоплює й інтерпретує ці взаємозв'язки» (с. 228). Очевидно, у тексті підручника треба відсилати читачів в окремих випадках і до авторського словничка. Попри те, що науковець дає чітке визначення філософії мови як науки, він слухно перераховує ті чинники, що мотивують невизначеність її об'єкта й предмета.

Автор підручника наголошує, що «сама зміна філософських поглядів на природу лінгвальної реальності формує в науці конкретні мовні образи» (с. 27) та підходи до вивчення мови, серед яких: іманентно-семіологічний (структуралізм) виокремлює образи мови як структури й системи, а антропологічний дає змогу розглядати мову в контексті духовного світу людини. Спираючись на концепцію польського філософа В. Піцка, Ф. Бацевич наводить його схему, де репрезентовано типи філософій мови, слухно доповнюючи її. Науковець поступово підводить реципієнтів до висновку, що філософія мови розглядає природну мову як трансцендентне явище.

Надто часто дослідник підкреслює необхідність відокремлювати філософію мови від теорії мови, але при цьому заявляє, що «відокремити теорію мови від філософії мови не завжди можливо» (с. 30). У підручнику необхідна чіткість, тому про це можна було сказати інакше. На нашу думку, кілька разів наголошувати на відмінностях, а висновок подати інший — дещо нелогічно. Такий підхід до опису проблеми в підручнику не є вдалим. У наступному параграфі увага зосереджується на основних поняттях і категоріях філософії мови. Зв'язок мовознавства з філософією мови, зображений на рис. 1, що має назву «Місце філософії мови в системі наук про мову» (с. 31), гадаємо, не зовсім вдало репрезентує бажане, бо може виникнути низка запитань, напр.: що таке «інші лінгвістики», які виокремлюються поряд із соціолінгвістикою, психолінгвістикою, етнолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, комунікативною лінгвістикою?; чи філософія мови пов'язана виключно з «власне загальним мовознавством»? На рис. 2, що демонструє місце філософії мови серед інших напрямів філософії, також є невизначений пункт «інші напрями філософії». Чи філософія науки і філософія мови — це поняття одного порядку?

У другому розділі докладно описано лінгвофілософську концепцію В. фон Гумбольдта та вплив, який здійснили праці І. Канта, Ф.-В. Шеллінга, Г.-В.-Ф. Гегеля, Й. Гердера на її формування і розвиток. Наводяться ознаки цієї концепції, дуже кваліфіковано виокремлені В. Постоваловою, характеризуються й ознаки мислення В. фон Гумбольдта, серед яких найвагоміша — метафоричність. Ідеться про лінгвофілософську антропологію, нерозривність понять «мова» і «народ», «мова» і «культура», ідею тотожності мови і народного духу, основною ознакою якого є розумова активність; характеризується його теза про те, що мова — це світобачення народу. Ця теза, як відомо, стала основним положенням гумбольдтіанства в XIX ст. В окремому параграфі розглядається вчення про творчий характер мови та енергетейно-еволюційну концепцію мови, що було «якісно новим» у лінгвофілософії, розглянуто вихідні положення еволюційної теорії мови Гумбольдта, поняття «мовна здатність» (видається, що поняття «мовна здатність» краще передавати українською мовою як «мовна спроможність»), його мовні антиномії, вчення про внутрішню і зовнішню форми мови. Окремий підрозділ присвячено оглядові того, як ідеї Гумбольдта розвиваються в Україні (ідеться про концепцію О. Потебні), проте, як видається, цей підрозділ логічно було б подати в четвертому

розділі, що має назву «Розвиток лінгвофілософських ідей в Україні».

Крім того, у другому розділі подано загальну характеристику неогумбольдтіанства, схарактеризовано неогумбольдтіанство у США, окрему увагу сконцентровано на філософських основах теорії мовної відносності (Е. Селіп, Б. Уорф), при цьому йдеться як про її переваги, так і про недоліки. Зазначено, зокрема, що доцільніше «говорити не про мовну відносність, а про мовну додатковість, оскільки мовна картина світу і наукова картина світу взаємодоповнюють одна одну. Мовна форма знання, важлива на етапі пізнання світу дитиною, “знімається” науковою формою знання. Це і є принципом додатковості» (с. 54). Так само докладно репрезентується неогумбольдтіанство в Європі, «лінгвофілософський неоромантизм» Л. Вайсгербера, його концепція творчої сили мови та її вплив на духовне життя людини й етносу, поняття мовного закону людства, в основі якого лежать уявлення про основні іпостасі мови тощо. Власне енергетичний підхід до мови передбачає дослідження когнітивних і прагматичних її аспектів, зорієнтованих на ідіоетнічну неповторність мовних картин світу, який реалізують сучасні мовознавці.

У третьому підрозділі другого розділу виокремлено передумови виникнення лінгвістичного структуралізму та його найвагоміші ознаки, характеризується лінгвофілософська концепція Ф. де Соссюра, окремо наголошено на значному внеску, який зробив цей учений у лінгвістику, але й справедливо зазначено, що «лінгвофілософська концепція Соссюра містить багато суперечностей» (с. 64). Далі ґрунтовно описується діяльність найвідоміших шкіл лінгвістичного структуралізму: данської школи глосематики (Копенгагенський лінгвістичний осередок), американської школи дескриптивної лінгвістики, чеської школи функціональної лінгвістики (Празький лінгвістичний гурток), а також постструктуралізм і постмодернізм у філософії мови, генеративізм у мовознавстві та окремо схарактеризована лінгвофілософська концепція Н. Хомського. При цьому Ф. Бацевич показує, як на існуючий ґрунт нанизуються нові ідеї, як, власне, відбувається поступ лінгвофілософських ідей.

Третій розділ «Філософський підхід до мови» демонструє витoki філософії мови як науки у проекції на лінгвофілософські ідеї Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції, окремо розглядаються аспекти філософії мови у стоїків, лінгвофілософські ідеї епохи Середньовіччя (вчення про походження мови, теорія номінації, дискусія реалістів і номіналістів), репрезентовано емпіризм і раціоналізм XVII–XVIII ст., лінгвофілософські

ідеї граматики Пор-Рояля. Третій підрозділ висвітлює глобальну проблему «Неокантіанство і філософія мови», де окреслено загальні засади неокантіанства, концепцію Е. Кассіра, здійснюється огляд питання «Мова в системі пізнання». Наступний підрозділ «Логіко-семантична програма аналізу мови» — це огляд філософських підходів до мови ХХ ст.: тут йдеться про зародження аналітичної філософії, тобто основ філософії логічного аналізу мови, логічний позитивізм, проблеми філософії лінгвістичного аналізу, вчення про мовні ігри, виокремлено тенденції розвитку лінгвофілософських ідей у другій пол. ХХ ст., схарактеризовано семантичні (референційні) концепції мови, подано докладний опис прагматичних концепцій. Наступний розділ присвячено аналізу герменевтичного підходу до мови: подається загальна характеристика герменевтики, розглядаються концепції М. Гайдеггера та Г.-Г. Гадамера. Логічно висвітлюються також питання, пов'язані з феноменологічним і екзистенційно-феноменологічним підходами до мови, представленими вченням Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті, а також комунікативною (дискурсивною) філософією, у межах якої виокремлено концепцію ідеальної комунікації. Окремий підрозділ присвячено теоантропокосмічній теорії мови, де схарактеризовано витоки цієї теорії, репрезентовано її основні положення, сучасні підходи до її тлумачення. Цю проблему сфокусовано і на такі яскраві персоналії, як О. Лосев, П. Флоренський, К. Кастанеда. Завершує третій розділ лаконічний підрозділ, що стосується філософії критики природної мови.

Нарешті, останній, четвертий розділ цього підручника, на жаль, найкоротший за обсягом (близько 40 с.), номіновано «Розвиток лінгвофілософських ідей в Україні». Він має 7 підрозділів. Передусім автор апелює до витоків української лінгвофілософії — лінгвофілософської думки східних слов'ян, слушно зазначаючи, що «ретроспективний погляд на історію лінгвофілософської думки в Україні свідчить про давність і безперервність розвитку цього напрямку філософії мови на теренах розселення східних слов'ян принаймні протягом XIII–XVII ст.» (с. 177). Далі окреслено специфіку поступу лінгвофілософської думки в Україні в Х — середині XVI ст., зокрема увага зосереджується на описі мовної ситуації Київської Русі після прийняття християнства. Йдеться про реконструкцію лінгвофілософських ідей у межах синкретичного середньовічного знання (символізм слова, логічно-лінгвістичні ідеї, давньоруська екзегеза) і далі за періодами — лінгвофілософська концепція Г. Сковороди (гадаємо, що до цього огляду слід було залучити і

праці Л. Ушкалова), О. Потебні і його учня Д. Овсяннико-Куликовського. Завершується розділ і підручник оглядом тенденцій розвитку сучасної української філософії мови. Значною прогалиною останнього вважаємо відсутність імені Л. Булаховського, який у «Нарисах з загального мовознавства» ще в 60-і роки XIX ст. наголосив на необхідності виокремлення філософії мови як окремої важливої наукової дисципліни, що, на його думку, заявила «свої права серед інших мовознавчих дисциплін»¹.

Ф. Балевиц прагнув послідовно враховувати як потреби практики викладання, так і сучасний рівень мовознавчої науки, що віддзеркалює основні дидактичні принципи навчальної літератури: спрямованість на визначеного суб'єкта навчального процесу, який повинен сприймати інформацію, відображену в підручнику наскрізно. Для цього використано необхідні специфічні засоби маніфестації матеріалу. Проте шкода, що автор не дає посилань на цитати, які містяться в тексті підручника. Видається, що вишівські підручники повинні відображати традиційні для наукової літератури вимоги до її оформлення, зокрема це стосується і подання покликань, оскільки підручник — один із жанрів наукової (навчально-наукової) літератури. Позитивним є те, що при поданні прізвищ мовознавців слушно вказуються часо-просторові ознаки їхньої діяльності, наприклад: «швейцарський лінгвіст Ф. де Сосюр (1857–1913)...» (с. 8). Проте такі відомості подаються також непослідовно, не зовсім зрозуміло, за яким принципом. Так, відсутні зазначені вказівки щодо Б. Рассела, Л. Віттенштейна (с. 10), А. Мейє, І. О. Бодуена де Куртене (с. 13) та ін. На с. 16 перераховано 25 прізвищ філософів, що досліджували проблеми мови, але навіть не зазначені їхні ініціали, а з українських філософів названо лише М. В. Поповича.

Схвалення заслуговують схеми і таблиці, які в цілому доречно ілюструють теоретичний матеріал (с. 12, 24, 28, 31, 32, 64, 67, 71 та ін).

Безсумнівне достоїнство підручника — різноманітні прийоми введення термінів, їх удале пояснення, у доступній формі, що забезпечує «легкість» сприйняття матеріалу, а саме: 1) роз'яснення терміна при вказівці на родові та видові відмінності, при цьому спостерігаються варіанти: термін вводиться спочатку, а далі пояснюється або пояснення передує його введенню; 2) зміст терміна тлумачиться за допомогою лінгвістичного аналізу, розкривається його походження, що

¹ Див.: Булаховський Л. А. [Філософія мови]. Нариси з загального мовознавства. Серія друга // Л. А. Булаховський. Вибрані праці : В 5 т. — К., 1975. — Т. 1. — С. 96–97.

дає змогу зробити процес запам'ятовування більш умотивованим; 3) термін називається в кінці контексту і пояснюється за аналогією з відомим і таким, що протиставляється йому; 4) термін тлумачиться шляхом короткого історико-наукового екскурсу; 5) сутність родового терміна розкривається за допомогою відомих видових термінів; 6) розкриття змісту терміна відбувається шляхом спростування неправильних уявлень. Останні два способи застосовувалися нечасто, що цілком виправдано. Важливі терміни подаються іншим шрифтом у структурі тексту, виокремлюючись також і за допомогою спеціальних полів, наприклад: *мова* (с. 8), *неогумбольдтіанство* (с. 49), *гіпотеза лінгвістичної відносності* (с. 51), *структуралізм* (с. 84) та ін. На наш погляд, у тексті підручника вживаються терміни, дефініцію яких слід було б подати або в основному тексті, або у словничку, наприклад термін *соціум* (с. 8), через який визначається поняття мови, а також *супільна легітимізація* (с. 9), *мовленнєвий жанр* (с. 9) та ін. Схвальним, як зазначалося, є наявність у посібнику «Словничка термінів».

Важливо, що в процесі роботи над підручником його автор зважив на стильові особливості цього жанру, що визначаються

головним чином трьома основними чинниками, яких він послідовно дотримувався, а саме: цільовими функціями тексту, характером його змісту і психологічними можливостями тих, хто працюватиме з текстом підручника. Проте текст підручника містить низку пунктуаційних, орфографічних, стилістичних огріхів, пов'язаних, очевидно, з вадами комп'ютерного набору, напр.: «...є всі підстави стверджувати про первинний паралелізм...», «Вчені стверджували про те, що...»; «дослідження останніх років засвідчують, що багато хто з учених надає перевагу комунікативній функції» (див також с. 8, 9, 10, 12, 13, 16, 25, 33, 35, 36, 37, 44, 55, 59, 61, 76 та ін.). Трапляються некоректні вислови, напр.: «тему мови з давніх-давен порушують у філософії» (с. 16 та деякі ін.).

У цілому ж зазначені зауваження щодо тексту праці мають характер побажань і можуть бути «зняті» при перевиданні підручника, яке, сподіваємося, неодмінно здійсниться, оскільки цей підручник відповідає сучасним вимогам, містить цінну інформацію, що сприятиме підвищенню рівня підготовки відповідних фахівців. На сьогодні він вже викликав велике зацікавлення у широких колах філологів та філософів.

Т. КОСМЕДА

Пономаренко В. П.

КАТЕГОРІЯ ЗВЕРТАННЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ — ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ І СУЧАСНІСТЬ : Монографія

К. : Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2008. — 368 с.

Монографія В. П. Пономаренка є не тільки актуальним, а й насправді довгоочікуваним науковим дослідженням у галузі порівняльно-історичної типології мов індоєвропейської родини. Це пояснюється не лише відсутністю аналогів у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві, а й характерною гнучкістю й мобільністю розглядуваної мовної категорії, розвиток якої нерозривно пов'язаний із багатьма екстралінгвальними аспектами, насамперед процесами, що невпинно відбуваються в суспільстві.

Не є винятком у цьому відношенні останні десятиліття, позначені подальшими істотними змінами в системі засобів звертання багатьох мов. Отже, йдеться про важливу соціолінгвістичну проблему. Крім того, слід наголосити на тій безперечно важливій ролі, що її відіграє звертання, тобто система засобів його вербального вираження, у процесі мовної комунікації.

Як впливає з назви, дослідження поєднує діахронічний аналіз із синхронічним. Саме такий підхід до проблеми є, на нашу думку, оптимальним, оскільки йдеться про